

פרשת כי תצא: האם יש איסור ריבית בקנייה בתשלומים

פתיחה

בפרשת השבוע כתוב על איסור ריבית, איסור שהפליגו חז"ל בחומרתו: "לא תִשִּׁיךְ לְאִחֶיךָ גֶּסֶף גִּשְׁפָּה אֶלְכָּל גִּשְׁפָּה כְּלִי-דָבָר אֲשֶׁר יִשְׁךְ". הגמרא במסכת בבא מציעא (עה ע"א) כותבת, שחכמים אסרו לאדם להלוות מחברו כמות מסוימת של תבואה, מחשש שמא עד זמן הפירעון יעלה מחיר התבואה, וכאשר ישלם לו נמצא שעברו על איסור ריבית.

עם זאת, כאשר מדובר במוצר שמחירו קבוע (כמו דברים שמחירם בפיקוח), לא אסרו להלוות שכן מסתמא לא יעלה המחיר. כמו כן, הרמ"א (יו"ד קסב, א) הוסיף בעקבות התוספות (שם, ד"ה כדברי) שכאשר מדובר בהלוואה בין שכנים, אין בכך איסור שכן גם אם יעלה או ירד המחיר במקצת או לדוגמא השכנה תחזיר לחברתה לחם מעט יותר גדול, דרך השכנים למחול על מעט. ובלשונם:

"ודווקא במקפידים אסר הלל, כדאמרינן בני חבורה המקפידים, אבל שאין מקפידים שרי (= מותר), אף על גב דבמתני' איירי בסתם בני אדם, סתם בני אדם הם מקפידים ולא מחלי על מה שנתייקר ושווה יותר, אלא משום שכר הלואה. ורבנן שרו אפילו במקפידין, דמחלי על דבר מועט ונותנין שלא בתורת ריבית¹".

בעקבות התורה המזכירה ענין הריבית, נעסוק בשאלה האם יש איסור לשלם על מוצר בתשלומים, אם האפשרות לדחות את התשלום גורמת לכך שבסוף ישלם הקונה יותר על המוצר. נראה את ההבדל בין עסקה בתשלומים לעסקת קרדיט, באלו אופנים הותרה עסקה בתשלומים, והאם יש מקום לומר שבעקבות שינוי השוק בזמן הזה, עסקה בתשלומים כלל לא נאסרת.

תשלומים או קרדיט

כדי להבין כיצד מתבצעת עסקה בתשלומים והאם יש בה איסור, ראשית יש לחלק בין שני סוגי תשלום: 'בקרדיט' ו'בתשלומים'.

א. עסקה בקרדיט: במקרה זה, בעל העסק מקבל מיידית את מלא התשלום על המוצר מחברת האשראי של הקונה. בתמורה לכך שהחברה משלמת על הקנייה, הקונה מתחייב להחזיר לה סכום מסוים כל חודש במספר חודשים, עד שבסוף הוא משלם לחברת האשראי את כל סכום הקנייה, בנוסף לתשלום ריבית (היכולה להגיע עד לחמשה עשר אחוז משווי העסקה).

בעסקה מעין זו יש ממש איסור דאורייתא של הלוואה בריבית, שכן הבנק מלווה כסף לקונה והוא משלם להם בסוף יותר. עם זאת, כפי שראינו בעבר (בהר שנה ד'), כיום אין חברה שלא משתמשת בהיתר עסקה, המורה שהכסף הניתן בהלוואה למעשה ניתן כעין עסקה, כך שבסוג תשלומים שכזה בפועל אין בעיה הלכתית (וכן החברות הן חברות בע"מ). ובלשון הגינת ורדים (יו"ד כלל ו, ד):

"ועוד התנו ביניהם, שאם יעלה מחצית הריווח לחלקו של שמעון עד עשרה דינרין בהמשך הזמן הנזכר, הוה מה טוב ומה נעים, ואם יפחות מחצית הריווח הנוגע לחלקו של שמעון ולא יגיע לעשרה דינרין, מעתה ומעכשיו קיבל עליו ראובן להישבע שבועה חמורה על דעתו ועל רצונו של שמעון".

ב. עסקה בתשלומים: במקרה זה העסקה מתבצעת ישירות מול בית העסק, ולא אל מול חברת האשראי. בהסכם זה, בתמורה לכך שהקונה אינו משלם את מלא הסכום ברגע הקנייה אלא פורס אותו לתשלומים, הוא מתחייב לשלם לו כל חודש סכום שנקבע, עד שבסוף ישלם לו את כל דמי הקנייה בתוספת סכום מסוים.

באופן עסקה זו, אמנם אין איסור דאורייתא, שכן כפי שכותבת הגמרא במסכת בבא מציעא (סה ע"א - ע"ב) איסור ריבית מדאורייתא קיים רק כאשר מלווים בריבית, ולא כאשר משלמים ריבית על דחייה של תשלום מוצר. אולם, יש בכך איסור דרבנן, וכיוון שעסקה זו מתבצעת מול כמעט כל בית עסק קטן או גדול, לרבים מהם אין היתר עסקה, כך שבעסקאות מעין אלו יש בעיה הלכתית.

הוזלה לא מפורשת

כיצד בכל זאת ניתן לעשות עסקה בתשלומים? הגמרא במסכת בבא מציעא (סה ע"א) מביאה דברי רב נחמן שפסק, שבמקרה בו בעל העסק אינו מצוין שתי אפשרויות קנייה (המיידית והזולה או המאוחרת והיקרה), אלא רק שואל את הקונה כיצד רוצה לשלם, מותר לקונה לבחור באפשרות הרחוקה למרות שמסתמא ישלם על כך יותר. נחלקו הראשונים האם דברי רב נחמן נפסקו להלכה:

א. הרי"ף (לו ע"ב בדה"ר) **והרמב"ם** (מלוה ולווה ח, א) נקטו שאין הלכה כדעת רב נחמן, למרות שהגמרא לא מקשה על שיטתו. דעתם מבוססת על כך שהגמרא לאחר מכן מפרטת מספר אמוראים שהלכה כמותם בהלכות ריבית (כגון רבי אלעזר שאפשר להוציא בבית דין ריבית האסורה מדאורייתא) - ולא מציינת שהלכה כרב נחמן, משמע שאין הלכה כמותו. ובלשון הרמב"ם:

"אסור להרבות על המכר, כיצד המוכר לחבירו קרקע או מטלטלין ואמר לו אם מעכשיו תיתן לי הדמים, הרי הן שלך במאה, ואם עד זמן פלוני הרי הם שלך בעשרים ומאה, הרי זה אבק ריבית... וכן אם מכר לו מטלטלין עד זמן פלוני במאה והיו שוין בשוק למי שקונה במעותיו מיד תשעים הרי זה אסור".

ב. התוספות (סה ע"ב ד"ה והלכתא) **הרא"ש** (ו, כב) חלקו ופסקו כדעת רב נחמן. להבנתם, כאשר הגמרא לא מציינת את דברי רב נחמן ברשימת ההלכות, כוונתה לומר שאין הלכה כרב פפא המוזכר שם בסוגיא, שנקט שבמקרה בו המוכר עשיר, מותר להתנות אפילו במפורש. ראייה לכך הביא מהגמרא (סה ע"ב) הכותבת בהמשך ש'אין הלכה כפפואי', משמע שדווקא כרב פפא אין הלכה.

עם זאת, **התוספות** (סג ע"ב, ד"ה ואמר), בעקבות מימרא נוספת של רב נחמן, סייגו את ההיתר ונקטו, שגם כאשר הותרה אפשרות זו, היא הותרה כאשר לא יודעים מה המחיר של החפץ, או שהדחייה בתשלום לא גורמת להקפצת המחיר באופן שלא הולם את מחיר החפץ בדרך כלל. אך אם יש עלייה דרמטית במחיר, כיוון שברור שמחמת הדחייה היא נגרמת - אסור.

¹ הפוסקים הציעו אפשרות נוספת לפתור בעיית הריבית במקרה זה: לשום את ההלוואה בדמים. דהיינו שאם אישה לוותה מחברתה כמות קמח, שישימו את שווי הקמח, וכאשר יגיע זמן הפירעון תחזיר לחברתה את סכום הכסף (או קמח במחיר זה). אולם כפי שראינו בעבר (בהר בחוקותי שנה ה'), בזמן הזה ההסתכלות על כסף היא ככח קנייה, ולא כשווי יציב, וממילא פתרון זה לא יועיל במקרה של תנודות במחיר.

להלכה, למרות שבדרך כלל השולחן ערוך צועד בעקבות הרי"ף והרמב"ם, במקרה זה בעקבות מנהג העולם ובעקבות העובדה שאיסור הריבית בו עוסקים הוא מדרבנן, הוא הקל (יו"ד קעג, א) כדעת התוספות, שיותר לעשות עסקה בתשלומים אם לא מפרשים את אופני העסקה. אלא שהיתר זה לא כל כך מועיל, כיוון שברוב מוחלט של המקרים בזמנינו שתי האפשרויות מוצגות לקונה.

אינו ניכר

סברא נוספת להקל בעניין זה (אם כי היא לא כל כך משמעותית ורלוונטית בימינו), היא סברת **הבית אפרים** (יו"ד ס' מא). הוא דן במקרה בו סוחר קנה מחברו סחורה, ורוצה לשלם למוכר מחיר גבוה יותר, בתנאי שהתשלום לא יתבצע עכשיו ובמקום, אלא מאוחר יותר ובמקום אחר.

לכאורה, דחיית התשלום תמורת פרעונו במועד מאוחר יותר בסכום רב יותר אסורה, ויש בה איסור ריבית מדרבנן, אלא שלמעשה, פסק הבית אפרים שאין בכך איסור ריבית. ונימק, שאיסור ריבית מדרבנן, אינו אסור במהותו כמו איסור ריבית בדרך הלוואה שאסורה מהתורה, אלא האיסור הוא רק מחמת שנראה שיש בכך איסור ריבית.

משום כך, כיוון שבמקרה זה ניתן לתלות את העלייה בתשלום כתוצאה מכך שלמוכר יותר מסובך להגיע למקום אחר לקבל את כספו, וזה ידרוש ממנו מאמץ נוסף והוצאה כספית, גם אם בפועל יודעים שאין הדבר כך, ויתכן שמבחינתו אין הבדל במקום קבלת המעות, כיוון שניתן לתלות בכך את עליית המחיר ואין זה נראה כריבית, הדבר מותר. ובלשונו:

"וכל זה אם הוא מתחייב לשלם באותו מקום, אבל אם מתחייב לשלם לו בירוד פלוני שבמקום אחר, נראה דבכהאי גוונא אם לוקח סחורה מחבירו לשלם לו במקום אחר אפילו לפלל ושעוה ששומתו ידוע... לית לן בה, שעיקר הטעם שהריבית ניכר שהוא אגר נטר, ובזה פשיטא שאין הריבית ניכר כלל, דהא יש לומר דאוספי קא מוסיף ליה בההיא הנאה שזה מקבל עליו לקבל מעותיו חוץ למקומו, שהיה צריך זה להביאו לביתו ויש בזה טורח והוצאה ואחריות הדרך."

סברא זו היא בעלת עיקרון דומה להיתר שבדברי התוספות שראינו לעיל, שכאשר המוכר אינו מציע לקונה את שני אופני התשלום, מותר לקונה לבחור באפשרות המאוחרת יותר, למרות שמסתמא מחמת כך ישלם יותר. כיוון שאיסור ריבית זה הוא מדרבנן בלבד, כל עוד האופציה אינה מוצעת בפירוש ולא ניכר שמחמת כך יש עלייה במחיר, אין בכך איסור.

הוזלת המחיר

אפשרות נוספת שהציעו האחרונים להתיר עסקאות מעין אלו, היא בדרך של הוזלה:

א. **המחנה אפרים** (ריבית, ס' לא) **והחכמת אדם** (קלט, ה) סברו, שאם המחיר הגבוה בתשלומים הוא המחיר האמיתי של החפץ, אך אם משלמים מיד במקום מקבלי הנחה, בכך אין איסור ריבית מדרבנן. ראייה לדבריו הביא המחנה אפרים מהרמב"ם (מלוה ולוה ח, ב) שכתב: "הלוקח מחבירו חפץ בשווהו על מנת שיתן לו מכאן ועד י"ב חדש, הרי זה רשאי לומר לו תן לי מיד בפחות".

טעם ההיתר, שתמצית איסור ריבית הוא 'שכר המתנת מעות', כלומר בזכות כך שהמלווה נותן זמן ללווה לדחות את מועד הפירעון, הוא משלם לו כסף נוסף. אם המחיר המידי הוא המקורי והמאוחר תוספת, אז בעקבות דחיית הפירעון מקבל המוכר כסף נוסף. אך אם המחיר המאוחר הוא המקורי, כאשר בוחר הקונה לשלם מייד הוא לא משלם על דחיית הפירעון. ובלשון החכמת אדם:

"ונראה לי דהוא הדין אם המקח בכל החנויות בי"ב זהובים, והמוכר הזה צריך למעות ואומר אם תרצה ליתן לי במזומן אמכור לך בי' זהובים, ואם לאו איני מוכר אלא כפי השער בכל החנויות בי"ב זהובים, אף על גב שמפרש מותר, שזה רוצה לזלזל בשביל המעות."

ב. **שולחן ערוך הרב** (ריבית יח) **המשנה למלך** (מלוה ולוה ח, ב) **ובספר תפארת למשה** (מובא בפת"ש יו"ד קעג, ה) חלקו וסברו, שגם מקרה זה נחשב ריבית. מבחינתם סוף - סוף נראה שבעקבות כך התשלום נדחה והקונה משלם יותר, ואין משמעות להגדרת התשלום המאוחר כתשלום האמיתי של החפץ.

את הראייה מלשון הרמב"ם דחו, שכוונתו למקרה בו הסכימו המוכר והקונה על קניית החפץ בי"ב זהובים ושהתשלום יתבצע תוך שנה, ורק לאחר המכירה הציע המוכר לקונה להוזיל את המחיר אם ישלם לו מיד. במקרה זה אין ריבית, שכן המוכר לא הציב בתחילה בפני הקונה שתי אופציות, אלא רק לאחר שכבר נקנה החפץ ונקבע מחירו הציע הוזלה.

אופן העסקאות בזמן הזה

בפועל כאמור, רוב האחרונים סברו שאין לסמוך על ההיתר של הוזלה. היתר נוסף כתב **הרב אשר וייס** (רכישות בתשלומים), המבוסס על העיקרון שראינו לעיל בדברי הבית אפרים, שאיסור הריבית במקרה זה הוא מדרבנן וכאשר לא ניכרת הריבית אין בכך איסור, ועל ההבדל באופן התשלום בין ימים עברו לבין הזמן הזה:

א. בעבר, כיוון שלא הייתה מערכת בנקים ומחשבים המאפשרים לגבות תשלום לאחר זמן רב גם כאשר הקונה אינו נוכח במקומו של המוכר, ברוב העסקאות היה הקונה משלם בו במקום. מחמת כך נקודת ההנחה הייתה, שצריך לשלם בשעת העסקה, ואם המוכר היה מסכים לדחות את התשלום תמורת דחיית הפירעון, אכן היה מדובר בריבית, זמן תמורת כסף.

ב. בזמן הזה לעומת זאת, רוב העסקאות בשוק מתבצעות באמצעות קנייה באשראי, בפריסה לטווח ארוך ובתשלום גדול יותר מתשלום מידי. מחמת כך, כאשר מוצעת אפשרות לשלם לאחר זמן, המוכר לא 'עושה טובה' לקונה בכך שהוא דוחה את התשלום, כך דרך המסחר. מסיבה זו, כאשר הקונה בוחר לשלם רק לאחר זמן תמורת הוספה בתשלום, אין זה נתפס כשכר שהקונה מוסיף תמורת זמן הפירעון שנותן לו המוכר, אלא כי כך דרך המסחר.

שבת שלום! סיימת לקרוא? קח לקרוא בבית או בבקשה תעביר הלאה על מנת שעוד אנשים ייקראו²...